

v fašistične vode, opazen v Avstriji vedno večji vpliv KPA, dejstvo, ki se je na območju južne Koroške med slovenskim prebivalstvom zaradi negativnega odnosa meščanskih strank do slovenske manjšine povezovalo še s slovenskim narodnim vprašanjem. (Znano je npr. v tej smeri delovanje Johana Kazianske — prim. Janko Pleterski, *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem v Progresivna Slovenija, Trst in Koroška, Murska Sobota 1964*, stran 111). To dejstvo so opažali tudi nasprotniki komunizma na Koroškem. Zadostuje naj za opozorilo spomenica slovenskih duhovnikov zaupnikom Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem ob sestanku zaupniškega odbora dne 16. oktobra 1930. Med drugim spomenica pravi, da bodo volitve tega leta daljnosežnega pomena, saj grozita uničiti demokratično ureditev države tako fašistična kot komunistična diktatura. Dalje opozarja, da koroški Slovenci v resnici čutijo »potrebo zavzeti pozitivno stališče napram državi«, in nadaljuje: »Ali ni značilno dovolj, če npr. zbira nekje pristaš naše stranke glasove v državni zbor za komunistično stranko, da pokaže s tem svoje negativno stališče napram državi? Ali naj res vodi naša zanikajoča zadevna politika naše ljudstvo v tabor socialistov ali komunistov?« (Prepis spomenice v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, f. 146.)

Tone Zorn

Piero Pieri, *L'Italia nella prima guerra mondiale (1915—1918)*. Piccola biblioteca Einaudi 53, 1963, 243 strani (vključen bibliografski pregled uporabljenih del; kratka kronologija).

Piero Pieri je univerzitetni profesor v Firencah. Pozornost posveča zlasti vojni zgodovini.

V delu Italija v prvi svetovni vojni podaja tudi vse tokove, ki so odločilno vplivali na vstop Italije v vojno. Ne zanemari in dobro oceni vlogo delavskega gibanja (socialistov, katerih geslo je bilo: Ne sabotirati, ne privoliti!), zlasti premike med vojno (štrajki leta 1917, ko je levica privolila v zimmerwaldske sklepe itd.).

Pređen poda vseh 12 soških bitk, dobro oceni Cadornovo taktiko (str. 64—66), načrt Hötendorfa proti Italiji leta 1915 (str. 75—76). Ne strinjam pa se z ocenitvijo »avstrijskih utrdbenih del« ob izbruhu vojne: šlo je komaj za nekaj naglo skopanih strelskih jarkov in zemljank (Unterstand).

Za nas Slovence so pomembna uvodna strogo politična razmotrivanja ob vstopu Italije v vojno, kjer je govora o »sacro egoismo« predsednika italijanske vlade Salandre in podobno. Značilna se mi zdi ugotovitev (stran 57), ki jo v italijanski literaturi zasledimo prvič: Rimski vladni, visoki politični krogi sploh niso vedeli, kje teče etnična meja v »Julijski« (beri na Primorskem), niso znali razlikovati med Slovenci in Slovaki, Ruteni (avstrijski izraz za Ukrajince) in Romuni itd.

Ni mogoče pritrđiti Pieriju glede sodbe o slovenskih in hrvaških vojaki na fronti, ki naj bi v avstro-ogrski monarhiji videli »svoje protektorje« in se borili vse do zadnjih dni 1918 »z obupno energijo in neobvladovanim srdom«. Poznati in pogledati bi moral vsaj italijanske vire o »Carzano 1917« in kar je sledilo nato (vodja »Carzana« mariborski profesor Pivko je o tem pisal že leta 1922). General Lalata je sedaj izdal o tem svoje spomine (bil je kot major Finzi zveza med italijansko komando in Pivkom). Toda najvažnejši so bili antiavstrijski propagandni oddelki, ki so jih po prodoru pri Kobaridu organizirali na vsej italijan-

ski fronti po Pivku: Večino so sestavljali Čehi (in samo kot take jih poznajo Italijani), toda ne gre zamolčati Srbov iz Bosne, Hrvatov, Slovencev. O teh propagandnih oddelkih je sedaj pisal bivši urednik Piccola (iz fašistične dobe) Rino Alessi (Dall'Isonzo al Piave, Mondadori 1961) in priznal njih veliko vlogo: dvignili so morale italijanske vojske po porazu pri Kobariidu. (Rino Alessi je bil med prvo svetovno vojno dopisnik lista Secolo, ki je stal blizu socialistu-desničarju Bissolattiju.)

Pieri, da končam, prikaže še kar dobro tudi »jugoslovanski problem«, poudari zlasti pomen rimskega pakta (stran 174), ki je bil le politična resolucija, ki pa ga zlasti zunanji minister Sonnino ni priznal. O tem imamo sedaj nova odkritja v *Antologia nuova 1967* (članki M. Toscana septembra in decembra. O Sforzovem dnevniku, o Pašiću itd.).

* * *

Iz dobe NOB in italijanske rezistence moramo z zamudo omeniti 6 zvezkov zbirke *Politični boj in rezistenca v Julijski krajini*, ki jo tiska Del Bianco v Vidmu—Udine. Gre za delo

Teodoro Sala, *La crisi finale nel litorale adriatico 1944—1945*. Udine 1962, 210 strani.

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja so že prinesli daljše recenzije te zbirke: C. Silvestri (Od odrešitve do fašizma), E. Apih (Od režima do rezistence), G. Fogar (Pod nacistično okupacijo). Časovno bi Sala sledil G. Fogarju. Gre za leto 1944: Vojna v Evropi in italijanska situacija jeseni 1944 (I. poglavje) pa vse do Vstaje v Trstu (XII. poglavje), ki ga konča s tezo: Trst internacionalni problem.

Kolikor poznam dokumentacijo (III. poglavje *Jugoslovanska politika* v letu 1944, str. 52—53), se mi zdi, da ni prav govoriti »o spremembi okoliščin« in pripisati jugoslovansko zadržanje, ki postavi problem zahodnih meja, samo »sovjetski ofenzivi julija na Balkanu, ki je okrepila vojaški položaj jugoslovanskih partizanov«. Avtor samo omeni (str. 53—54) Titov govor II. dalmatinski brigadi, ne pove pa, da je bil prvi, ki je ta problem postavil, in da ga je postavil, ker se je v osvobojenem Rimu le preveč govorilo in pisalo še v duhu »sacri confini« domovine. Jugoslovani smo bili izzvani. Drug moment, ki to dokazuje, je ta: arhiv PNOO in POOF, in dodam še PK KPS za Slovensko primorje, jasno priča, da se vse do septembra 1944 o zahodni meji Slovenije ni razpravljalo, zlasti ne na širokem akcijskem področju. Vse je šlo po liniji skupnega boja vseh antifašistov do končne zmage. Res je (o tem piše avtor na strani 45), da je OF na Primorskem zbrala v enotno fronto vse, da so sodelovale s komunisti osebnosti, ki so pripadale nekdanjim meščanskim strankam, liberalni in katoliški. Pri naštevanju teh osebnosti je avtor v zmoti: pisatelj France Bevk ni nikdar pripadal kakšni stranki. Dr. Josip Vilfan, predvojni voditelj liberalne stranke, pa je v času, ki ga obravnava avtor, živel v Beogradu in ni posegel v dogajanja 1941—1943. Morda misli Sala na mladega dr. Jožo Vilfana, ki je bil na Primorskem od 1943, toda le-ta je bil že dolga leta član KPS in ni predstavljal v OF kakšne meščanske grupacije. — O »nacionalnem intransigentnem« vedenju ni dokazov, da bi govorili. Zdi se mi, da tudi T. Sala podlega sodbi E. Apiha (*L'Italia, Fascismo, Antifascismo*, Laterza 1967), ki le preveč obeša komunistom značko »internacionalisti« ali »anacionalisti«. Saj je vendar znana tripartitna deklaracija partij KPI, KPJ, KPA o pravici samoodločbe iz leta 1934.

Sala je kar celo poglavje (str. 65—75) posvetil nacistični publikaciji H. Schneider-Bosgard, *Bandenkampf in der Operationszone Adriatisches Küstenland*. Trieste 1945; napisana pa je bila že novembra 1944. Ne pove, da daje *Bandenkampf* kar pravilno situacijo glede položaja Slovencev in Hrvatov pod fašistično Italijo. — Slovenci se ne bomo sklicevali na take avtorje, čeprav vemo, da so po veliki večini bili bivši Avstrijci, ki so problem poznali, glede partizanske situacije pa sodim, da jo *Bandenkampf* ne prikazuje pravilno, saj gradi na takratni nemški obveščevalni službi, ki je pač bila, tudi če bi hotela biti objektivna, nepopolna. Danes imamo že boljše virov. *Bandenkampf* bi spadal med virov, v opombo.

Res pa ne vem, zakaj je Sala svoje kar dobro delce izdal pod naslovom *Končna kriza v Jadranskem Primorju?* Kriza nacistov, če govoni in piše *Jadransko Primorje = Adriatisches Küstenland* in ne *Venezia Giulia*? Nacisti so bili v krizi že dosti prej, že leta 1943, ko so prišli. Ali končna kriza stikov med OF-CLN? Potem bi ne smel pisati nacistične zemljepisne oznake? Vsebina je pa res: Tržaško vprašanje se postavlja. Saj ima Sala že II. poglavje: *Trst v anglo-amerikanskih načrtih*. Nato začena v VIII. poglavju z jaltško konferenco itd. Sklenil bi: Žal se zaradi tolikih dejavnikov... niso znašli na skupni liniji, dasi so poskusi bili — sporazumi CLN-OF Primorske. Vsi trije avtohtoni lokalni narodi: Slovenci—Hrvati—Italijani Trsta, Istre, Gorice so bili objekt in ne subjekt. Tako so pač odločale velesile. Vedno pa branim, da je NOB na Tržaškem, na Goriškem sama po sebi oborožena samoodločba. CLN je le preveč okostenelo branil za Slovence krivično rapsalsko mejo.

Enzo Collotti — Teodoro Sala — Giorgio Vaccarino, *L'Italia nell'Europa danubiana durante la seconda guerra mondiale*. Istituto nazionale per la storia del movimento di liberazione, 123 strani.

Gre za tri referate, ki so jih imenovani imeli v dneh od 13. do 15. oktobra 1966 v Budimpešti na kongresu evropske rezistence.

E. Collotti je govoril o **Italijanski politiki v Podonavju in na Balkanu od pakta v Münchnu do italijanskega premirja** (str. 5—71). Sam trdi, pravilno (stran 68), da je »naše raziskovanje še zelo provizorično«, da še ni virov.

Vendar moram pripomniti, da je že nekaj več virov, ki bi jih moral upoštevati. Npr. ko govori o Albaniji, ki je bila že »od 1926 pod italijanskim protektoratom«, bi moral omeniti, da je prav ta Mussolinijev poseg v Albanijo do skrajnosti zaostрил odnose Italija—Jugoslavija, s katero je Mussolini leta 1924 sklenil »prijateljski« *Jadranski pakt*. S posegom v Albanijo je razburil do skrajnosti še do tedaj popustljivo velikosrbsko kliko, ki je gospodovala po letu 1918 v Beogradu in imela svoje aspiracije na Albanijo. (O tem jasno govore objavljeni *Documenti diplomatici italiani*.) Napetost je trajala, dokler ni prišel Hitler na oblast in se je Mussolini zbal za ozemlji »Trenta—Trieste«. Sodim, da je pravilna predpostavka, da je pakt Ciano—Stojadinović iz leta 1937 potrdil status quo! Beograd se je odpovedal aspiracijam po Zadru z okolišem in Reki, Italija pa po Dalmaciji. Do neke mere je ta pogodba na antinacistični liniji: obe kraljevini Jugoslavija in Italija hočete braniti meje I. svetovne vojne pred Hitlerjem. — Pravilno, s Stojadinovićevim padcem išče Ciano drugačna pota. Ne pozabimo pa, da je v letih 1939—1940 le poskušal ustvarjati celo neki »balkanski pakt« *pod italijansko nad-*

vlado... To je bilo v dobi, ko je Ciano postal antinacist in je zaviral Mussolinija, ki je silil v nacistični objem. Cianov dnevnik potrjujejo zopet Documeti diplomatici italijani, ki jih ne bom navajal. O tem govori Colotti (str. 12—13). Dobro podaja situacijo glede podpisa tripartitnega pakta s strani Jugoslavije: Hitler je tu dužeja »izigraval« sebi v prid (stran 29), toda izigraval je tudi Cincar-Markovića. Takrat je Jugoslavija gotovo bila »ključ« Balkana, zaradi italijanskega fašističnega napada na Grčijo, zaradi Hitlerjevih priprav, da se požene proti Sovjetski zvezi. (Velikosrbske gospode je pridobil s tem, da jim je obljubil Solun.)

Sicer pa ne bi imel pripomb. Da se je po zlomu kraljevine Jugoslavije Pavelić potegoval celo za Slovenijo, je znano; toda kaj ko sta si tu bila velika zaveznika sil osi sama v laseh! (Glej str. 32—34!) — Avtor je netočen, ko govori (stran 34) o »aneksiji teritorija severno od Ljubljane k rajhu, ki je spadal pod Štajersko v času Avstro-Ogrske«. Gre namreč za Gorenjsko!

Pregled podaja vse odnose Italije glede Podonavja—Balkana: z Madžarsko, Bolgarijo, Romunijo, Grčijo. Seveda je zelo težko začeti z izhodiščno točko Münchna, ko je že pred tem vse zapleteno, vsa Evropa v krizi.

Drugi referat — Teodoro Sala, **Vojaška okupacija in civilna administracija v »provinci« Ljubljani (1941—1943)**, je Slovencem bližji.

Sala je delal na arhivih, ohranjenih v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Upošteval je študije, ki so jih objavili Prispjevki (1962, str. 63—143), skoraj pod istim naslovom, in druge: T. Ferenc, D. Šepića, D. Jankovića. Takoj v začetku pove, da so »jugoslovanski znanstveniki prispevali temeljna spoznanja italijanskega okupacijskega sistema. Uporabili pa so bogat, dasi nekompleten dokumentacijski material.«

Avtor podaja nekatere svoje izsledke, navaja nekatere drobne italijanske vire (pa čeprav liste npr. Il Mondo z dne 25. junija 1963 na strani 78, ki postavljajo vire v pravo luč), ki pokažejo na vestnost pregleda materiala. Ko govori (str. 74—75) o italijanskih pripravah za napad na Jugoslavijo leta 1940, doda pripombo: »Ne vemo, če so izdelali načrt o politično-upravni sistematizaciji, ko so načrtovali napad na Jugoslavijo.« — In to je res.

Tudi glede »ustanovitve ljubljanske province« sodi, da še ni pojasnjeno, s kakšnimi nameni je fašizem ubral to pot. Res da dokumentov o tem še ni, o tem govori le Ciano dnevnik (str. 77—78). Podmena, da je imel svojo besedo »fašistični ambient« v Julijski krajini, je utemeljena. Že imenovanje Graziolija za prvega komisarja ljubljanske pokrajine, ki je ustanavljal fašije po Krasu (leta 1926 je bil v Tomaju, nato v Sežani itd.), govori v prid gornji domnevi.

V nadaljnjem avtor sam pove (stran 80), da hoče dati strnjeno vsebino študije Prispjevkov 1962 (I. Juvančič, Italijanski okupator v Ljubljani, str. 63—143). Je pa tu in tam nekatere podatke dopolnil z opombami, ki jih je dobil v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Zadnji referat: Giorgio Vaccarino, **Udeležba Italijanov pri rezistenci na Balkanu.**

Referat daje pregled italijanskih enot, ki so prešle na stran partizanov v Grčiji, Albaniji in Jugoslaviji. Opira se le na memoarske vire.

Zdi se mi, da »rezistenca na Balkanu« v naslovu referata ni popolnoma pravi izraz. Sodim, da bi bilo bolje napisati: Udeležba Italijanov v osvobodilnih gibanjih na Balkanu. Vse italijanske enote so se tod v nekem pogledu podredile poveljstvom osvobodilnih gibanj Grčije, Albanije, Jugoslavije. Sledile so garibaldincem-mazzi-

nijevcem, ki so se že v prejšnjem stoletju borili za osvoboditev balkanskih narodov. Zgled govori. Če pa piše avtor le »rezistenca«, bi lahko mislili, da so se uprli nacistom samo zato, da rešijo svoje golo življenje, kar pa ne drži.

Ivo Juvančič

I documenti diplomatici italiani. Nona serie: 1939—1943. Volume I—III. Ministero degli affari esteri. Commissione per la Pubblicazione dei Documenti diplomatici. Roma MCMLIV—MCMLIX.

Italijansko ministrstvo za zunanje zadeve izdaja dokumente svojega diplomatskega delovanja v preteklosti v posebni knjižni zbirki, ki ima skupni naslov I documenti diplomatici italiani. Tu se omejujem le na zvezke, ki omenjajo Jugoslavijo v letih 1939 in 1940.

Opozoriti moram na to, da sem pregledala knjige, ki jih hrani Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Zal pa ima ta inštitut le nepopolno zbirko teh publikacij, kajti iz prve serije, ki obsega obdobje od leta 1861 do 1870, hrani zgolj volumen III (1. avgust 1862 — 9. julij 1863; 702 dokumenta) in volumen XIII (5. julij 1870 — 20. september 1870; 844 dokumentov). Iz tretje serije, ki zajema čas iz let 1896—1907, sta dosegljiva spet samo dva volumna: volumen I (10. marec 1896 — 30. april 1897; 415 dokumentov) in volumen III (24. januar 1898 — 29. julij 1900; 433 dokumentov). Četrta serija obsega obdobje 1908—1914; pregledati je mogoče le volumen XII (28. junij — 2. avgust 1914; 889 dokumentov). Od pete serije z obdobjem prve svetovne vojne 1914—1918 ima samo volumen I (2. avgust — 16. oktober 1914; 946 dokumentov), enako tudi od šeste serije le volumen I (4. november 1918 — 17. januar 1919), medtem ko je sedma serija popolnejša. Za leta 1922—1935 ima volumen I (31. oktober 1922 — 26. april 1923; 752 dokumentov), volumen II (27. april 1923 — 22. februar 1924; 663 dokumentov), volumen III (23. februar 1924 — 14. maj 1925; 857 dokumentov) in volumen IV (15. maj 1925 — 6. februar 1927; 598 dokumentov). Osmo serija je spet skromnejša: za leta 1935—1939 ima dva volumna, volumen XII (23. maj — 11. avgust 1939; 845 dokumentov) in volumen XIII (12. avgust — 3. september 1939; 645 dokumentov). Deveta serija obsega, kot pove že naslov, leta od 1939 do 1943. Dostopni so volumen I (4. september — 24. oktober 1939; 878 dokumentov), volumen II, volumen III, volumen IV (9. april — 10. junij 1940; 848 dokumentov) in volumen V (11. junij — 28. oktober 1940; 807 dokumentov).

Vsi dokumenti te ogromne zbirke so urejeni kronološko. Izbrali so jih predvsem iz arhiva kabineta (Archivio di Gabinetto), iz arhiva šifrirnega oddelka (Archivio della Cifra) in iz splošnega arhiva zunanjega ministrstva (Archivio Generale), potem še iz arhivov raznih ambasad ter iz fondov, ki niso pripadali temu ministrstvu (Archivi non appartenenti al Ministero degli Esteri). — Z deveto serijo objavljanje dokumentov še ni zaključeno.

Znatno del dokumentov obravnavane devete serije italijanskih diplomatskih dokumentov se dotika tudi razmer v predvojni Jugoslaviji, italijanske politike do te države, kombinacij z Jugoslavijo v okviru osi Rim—Berlin ter politične in strateške povezave Jugoslavije s svojimi sosedi ter s širšim evropskim prostorom.

Metodološko je mogoče razdeliti objavljene dokumente v tri velike skupine. V prvi skupini objavljajo dokumenti podatke, ki neposredno zadevajo odnose med Italijo in Jugoslavijo ter notranje razmere v Jugoslaviji sami na način, kakor so jih registrirali italijanski diplomati. V drugi skupini se srečujemo z dokumenti,